

İsmayılova Məsumə Əlyulla

RAZILAŞMAMAĞI İFADƏ EDƏN LEKSİK VƏ QRAMMATİK VASİTƏLƏTİN MÜHÜM ROLU

İngilis dilinin nitq etiketində razılaşımmamağı bildirməkdə leksik və qrammatik vasitələr mühüm rol oynayır. Onlar danışanın nitqində bir-biri ilə birləşmiş, qarışmış şəkildə yer alır. Kommunikasiya iştirakçılarının davranışları bu vasitələrin seçilməsindən asılı olur .

Ünsiyyət prosesində müsahiblərdən birinin digəri ilə razılaşımmamasını doğuran müxtəlif şəraitlər olur. Ona görə də razılaşımmamaq ünsiyyət kontekstində dialoqda müxtəlif mövqələrdə yer alır. Razılaşımmama müsahibin fikri, müəyyən məsələyə mövqeyi ilə bağlı olur, birbaşa və dolay nitq aktlarında yer alır.

Məsələn,

- In my opinion, we can find the ways out from this difficult situation. You shouldn't lose your heart.

- No, I don't think so. This situation is complicated and critical. I am not strong enough to solve it.

Bu dialoqda danışan müsahibi ilə razılaşımmır və bunu birbaşa nitq aktı kimi verir: "No, I dont think so".

- I think that our government don't care of our society at all. They think only of their needs and benefit.

- I see things rather differently myself because our president with his government try to do something and nowadays our life is becoming better.

Bu dialoqda kommunikannt dialoqun digər iştirakçısının nöqtəyi-nəzəri ilə razılaşımmır və fikrini dolay nitq aktı vasitəsi ilə ifadə edir.

Dialoji nitqdə kommunikannt narazılığını digər iştirakçının nitq aktı əsasında qura bilir.

- Cyd, do you have free time today?

- Yes.
- Maybe, we will go with our children to the cinema?
- No, I don't think that it is a good idea. Leave me alone. You will never be a good man for my daughter.
- “- Nişanlının adını de.
- Nişanlım yoxdur.
- Deməsən, əl çəkən deyilik.
- Dedim ki, yoxdur.
- Onda ürəyindəkinin adını de.
- Demirəm.
- Bəs qız nə oldu?
- Tamilla?
- Hə” .
- Jane, I'd like to invite you to my birthday party. It will be tomorrow. What is your attitude towards it?
- I don't see any sense in it because there will be your friends but not mine. And as a result, this party will be boring for me. Müsahibin fikri ilə razılaşmamaq digər iştirakçının başqası haqqındakı fikri ilə əlaqədar da üzə çıxır.
- Julia is a very cool girl. She is sensitive, kind-hearted and always ready to help.
- Do you really think so? You don't know her at all. She is not sincere and frank. I don't think that she is a good person to make friends with.
- Bu dialoqun birinci replikasında danışarlardan biri başqa bir şəxsin xasiyyəti haqqında öz fikirlərini söyləyir. İkinci şəxsin replikasında onun söylənilmiş fikirlərlə razı olmaması ifadəsini tapmışdır.
- Oxşar dialoji nitq Azərbaycan dili üçün də səciyyəvidir.
- Deyirsən yanına qayıdım?
- Qayıt bala, Salatına da deyəcəm getsin.
- Yox
- Sözümdən çıxsan, üzünə baxmaram .
- A qoca, xalqı yolundan saxlama, onsuz da bulağa çatmışıq.
- Yox, mən Pakizənin səhəngindəki sudan içmək istəyirəm .
- Dialoqda tərəflər arasındakı ünsiyyət çox zaman iştirakçıların fikir mübadiləsi şəraitində gedir. Müsahiblərdən biri müəyyən hadisə, predmet, məsələ haqqında danışır. Digər iştirakçı ona qulaq asır. Ünsiyyət tərəflərdən birinin digərinin fikir və mülahizələri ilə razılaşmaq və ya razılaşmamaq, təsdiq və ya inkar etmək şəraitində keçir. Adresat heç də həmişə adresantla razılaşmır və ya onun fikirlərini təsdiq etmir. Ona görə də dialoji nitqdə razılaşmanı ifadə edən kommunikativ vahidlər olduğu kimi, razılaşmamağı bildirən kommunikativ vahidlər də dialoqlar üçün səciyyəvidir. Müsahibin fikri, irəli sürdüyü mülahizə və s. ilə razılaşmamaq prosesində ən çox istifadə edilən kommunikativ vahid inkar qəlibləridir. Azərbaycan dili üçün səciyyəvi olan vahid “yox” və “xeyr” kommunikativləridir. Yox və xeyr arasındakı əsas fərqlərdən biri qarşı tərəflə münasibətin səviyyəsidir. Əgər münasibət dostluq və yaxınlıqla bağlıdırsa çox zaman “yox” formasından istifadə edilir. “Xeyr” daha çox rəsmi danışıqlarda istifadə edilir.
- Yox və xeyr dialoqda da inkar mənasında işlənir. Dialoji diskursda inkar nəyinsə doğru, həqiqət olmadığını bildirmək üçün işlənir. İnkarnın kommunikativ məqsədi müvafiq feilin semantikasında özünü göstərmir. Dialoqda inkar sxemi müəyyən ardıcılıqla baş verir. Bu zaman adresat və adresantın məsələyə münasibətində fərqlər olur. Məsələn, adresant nəyinsə həqiqət olduğunu və ya nəyinsə necə baş verməsini və s. söyləyir. Adresat həmin məsələyə münasibətini bildirir. Bu zaman o, adresant funksiyasını öz üzərinə götürür və deyiləni inkar edir.
- Dialoqda sual cümləsinə verilmiş cavabda “yox” kommunikativinin işlədilməsi inkarla bağlıdır. Ümumi sualı adresantın məsələyə münasibəti kimi qəbul etsək, onda cavabda “yox” kommunikativinin səslənməsi deyilən fikirlə razılaşmamaq və ya inkar etməkdir.
- Yaxşı indi nə edək?
- Mən dedim ki, bir şey çıxmaz, gedək.
- Yox, hələ tələsmə, Molla Sadiq, məscid olmasın, bayır olsun, biz söhbətimizi edəcəyik .
- Gətir bura, paylarını verək.
- Yox, ay xala, sənin işin olmasın .
- Bəs atam bu məsələyə necə baxar? Qoca kişi ilə barışsınızımı?
- Yox. Nə danışdıdır, ay bala, kişi Şamxalın əlindən zəncir gəmirir, heç barışar? .
- Xeyir ola, a bala?
- Pristav “Zayejə” çağırır.
- Təkcə məni?
- Yox .
- Olmaya mənim sözlərim xətrinə dəyib?
- Yox, elə-belə soruşuram .
- Onu da qeyd edək ki, həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində dialoqlarda inkar yalnız sualların cavabında deyil, nəqli cümlə ilə verilmiş fikirdən, hökmdən sonra da işlənir. Bu cəhət razılaşma və ya təsdiq üçün də eynidir.
- Uşaqsan, xalis uşaqsan!
- Yox, on iki yaşım var.
- Yaxşı, yaxşı, burnunu sallama .
- İstidi sənə?
- Hə, istidi bir az.
- Bu saat yağış yağsaydı yaxşı olardı, hə?
- Hə.

- İstəyirsən yağış yağdırım bu saat?
 - Yox. .
 - I am disappointed in the cage it is to easy!
 - Easy?
 - Yes do you not find it almost sheldishty sumple? .
 - That is all you have to tell me?
 - Yes.
 - There is no other circumstance that you have omitted, milord?
 - Well, there is one rather peculiar thing.
 - Yes.
 - The Prime Ministers car did not home after leavig the Prime Minister at charing cross .

Əgər ünsiyyət zamanı həmsöhbətinin fikri ilə razılaşmayan Azərbaycan dilində fikirləşib cavab verirsə, bu zaman o, ünsiyyət zamanı Azərbaycan danışıq dilinə aid razılaşmamaq aktı konstruksiyasını ingilis dilinə tərcümə edəcəkdir. Bir şəxsin kiməsə baş çəkmək üçün getmə vaxtına etiraz etməsi üçün dilimdəki əsas qəlib bu halda aşağıdakı formalardan biri kimi olacaqdır: Birinci gün getmək üçün əlverişli deyildir. Getmək üçün birinci gün əlverişli deyil. Əlbəttə, bu cümlələrin əvvəlində “belə hesab edirəm ki”, “belə düşünürəm ki”, “mənim fikrimcə” kimi danışıq nitqi konstruksiyalarından istifadə oluna bilər.

Başqa bir konsituasiyanı nəzərdən keçirək.

- I think that Mr. Dick will be kicked from this job. He is very careless and inexperienced.
 - I do not agree with you. He knows his job and works hard to gain some good results.
 Bu cümlədə razılaşmama “I do not agree with” konstruksiyası ilə ifadə olunmuşdur. Anoloji konstruksiya (“Mən razı deyiləm”) Azərbaycan danışıq dilində də məhsuldardır.

- I do not believe that Jack will try to help us. He is so busy with chasing that stupid girl.

- I can't share your view because Jack is a real friend and moreover he is in love with Julia.

Bu cümlədə razılaşmama “I do not believe that” konstruksiyası ilə ifadə olunmuşdur.

Razılaşmamaq aktı yalnız qrammatik vasitələrlə deyil, həm də leksik vasitələrlə ifadə oluna bilər. Belə leksik vasitələr həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində çoxdur. Razılaşmamağın leksik vasitələri ünsiyyət zamanı baş verəcək hadisəyə və ya görülməli işə öz narazılığını bildirmək üçün istifadə olunan söz və ifadələrin toplusudur. İngilis dilində belə vasitələr funksiyasını yerinə yetirən sözlərə aşağıdakılar aiddir: Nonsense!; Rubbish!; You are crazy; Are you a fool?; You must be joking!; I see things rather differently myself; hardly; impossible, sorry but. Bu vasitələrin nitqdə istifadə edilməsinə aid nümunələri nəzərdən keçirək.

- Harry, I want Pat to live with us, with me and Richard. I love him and he loves me and Pat greatly.

- Rubbish! How can he love my child if he even doesn't know him, his habits, his likes and dislikes.

Bu misalda razılaşmama ‘Rubbish’ leksik vahidi ilə ifadə olunmuşdur.

- Nigel, I decided to return Pat to Gina. It will be better for him.

- You must be joking! You are crazy. You shouldn't do it because we are going to win the process and the judge is on our side

Qeyd olunan dialoji parçada razı olmamağı göstərmək üçün iki ifadədən istifadə olunmuşdur: “You must be joking!”; “You are crazy”.

Razılaşmamanın leksik və qrammatik vasitələri ingilis danışıq dilində əhəmiyyətli rol oynayır. Onların danışanın nitqində bir-biri ilə vəhdətdə istifadə edilir. Ünsiyyət aktı bu vasitələrin seçimindən asılı olur. Eyni cəhət Azərbaycan dilində də özünü göstərir.

Xarici dilin intensiv mənimsənilməsi, fəal tətbiqi ilk növbədə zəruri leksik minimum və ondan istifadənin düzgün qurulması üzrə aparılmalıdır. Hazırda dilin statistik göstəricilərinin araşdırılması əsasında xarici dildə danışmaq üçün tələb olunan minimal söz ehtiyatı müəyyənləşdirilmişdir. Müasir dövrdə dilin tədrisində danışıq dilinin elementlərinə xüsusi diqqət verilir. Danışıq dilinin konstruksiyaları dilin daha tez mənimsənilməsinə, onun əməli fəaliyyətdə dərhal tətbiqini tapmasını, nəhayət, xarici dildə danışığın qavranmasını sürətləndirir.

Danışıq dilində informasiyanın ötürülməsi və qəbul olunması ünsiyyətin baş verməsini səciyyələndirən başlıca cəhətdir.

İnformasiyanın bitkinliyi hadisənin baş verib-verməməsi, həmin hadisəni, hərəkəti yerinə yetirən (yetirmiş, yetirəcək) şəxs haqqında məlumatla birbaşa bağlıdır.

Feillər dilin lüğət tərkibinin əsas hissəsini təşkil etməsə də, qrammatik baxımdan morfoloqiyanın ən geniş, zəngin və böyük hissəsidir. Feil leksik-semantik mənaya, morfoloji əlamət və sintaktik funksiyaya malik nitq hissəsidir. Feillərin cümlədə əsas yeri, əsas vəzifəsi xəbər funksiyasıdır. Feillər başlıca olaraq cümlədə xəbər yerində işləyir. Ona görə də feillər dilin başlıca ünsiyyət vasitəsi adlanır. Müxtəlif varlıqların adını çəkmək heç də bir şəxsin öz fikrini başqasına çatdırması deyildir. Bunun üçün, şübhəsiz, həmin varlıqlarla bağlı iş, hal, hərəkəti göstərən, onların düşdüyü vəziyyəti və ya keçirdiyi halı, dəyişikliyi göstərə bilən xüsusi sözlərə – feillərə ehtiyac duyulur”. Feillər əsasında formalaşan danışıq dili konstruksiyaları çoxdur. Belə konstruksiyalar arasında razılaşmamağı ifadə edənlər də vardır. Yuxarıda belə qrammatik vasitələrdən do not; do not agree with; can not qəlibləri təhlilə cəlb olunmuşdu.

Razılaşmamaq nitq aktını ifadə edən konstruksiyaları, qəlibləri danışanın illokutiv məqsədlərindən asılı olaraq aşağıdakı siniflərdə yer ala bilər:

1) representativlər:

- I think that his ideas are stupid and not true to life.

- No, you are mistaken. In reality, he is a great man with clever thoughts and ideas that can change the situation in the country.

A lot of people admit it except you.

direktivlər:

- I hate Mary. She is very selfish and always betrays her friends.

- No, you shouldn't say such words of your best friend. It is nonsense! She is always very attentive and kind. You should immediately call her and try to make peace with her .

komissivlər:

- Harry, you always tell me a lie. I can't trust you any more.

- It is not true. I am not a liar. If you want I'll, I'll... prove my love towards you with the help of my actions?

ekspressivlər:

- Mum, Jane and I want to live separately from you.

- What? What a nonsense! I don't know how to react to your words! You'll do it only after my death!

Elanətmələr (deklarativlər):

- You are against the peace and for war in the world!

- Who told you that? It is nonsense! If you elect me I'll prove that it is not true.

Ünsiyyət prosesi və prosesdə istifadə olunan nitq aktları müxtəlif situasiyalarda və müxtəlif şəxslər arasında baş verir.

Situasiya və nitq aktında iştirak edənlərdən asılı olaraq müsahibin fikri ilə razılaşmamağın müxtəlif formaları üzə çıxır. Bu məsələ ilə bağlı bir neçə konkret situasiyaları nəzərdən keçirək.

İllokativ akt müəllimlə tələbə arasında baş verir. A: Well, Brown, how did you get on with the fourth form? Brown: Eh, not very well. I had some troubles with the young Watkins. He asked a lot of ridiculous questions during the whole lesson and distracted the class's attention. A: Oh, he is not so bad, really, when you know him as well as I do. But he is lazy and he'd much rather play a fool than do any work in class. Am I right? Brown: Yes, you are right, of course. Bu situasiyada iştirak edən "A" diktoru yaşlıdır, müəllimdir. "A"-nın sosial mövqeyi tələbə ilə müqayisədə yuxarıdır. Ona görə "Brown"-nun illokativ məqsədi olan razılaşmamaq neytral səciyyə daşıyır və "He is not so bad, really, when you know him as well as I do" cümləsi ilə ifadə olunur.

Başqa bir situasiyanı nəzərdən keçirək. Dialoq iki yeniyetmə arasında gedir. Onların arasında dostluq münasibəti vardır və sosial mövqələrinə görə eyni vəziyyətdədirlər. "A": Oh, you are a cool swimmer. I've been glancing you for a while. Frankly speaking, that's the most brilliant swan dive I've ever seen. Please, do it again! "B": Oh, rubbish! You must be joking! I dive like an elephant. Bu dialoqda razılaşmamağın qeyri-formal tipindən istifadə olunur. Cavab reaksiyası "Rubbish"; "You must be joking" replikası ilə ifadə olunmuşdur.

Ata ilə oğlu arasında gedən belə bir dialoqu nəzərdən keçirək: A- Pa, let me go to the night club tonight. B- What? You are only twelve. You are too small. I don't think that it is really a good idea.

Göründüyü kimi, sosial vəziyyətin eyni olmaması nəticəsində razılaşmamağın neytral tipinə aid olan "I don't think that it is really a good idea" cümləsindən istifadə edilmişdir.

Bu tip nümunələrin ümumi təhlili göstərir ki, ingilis dilində razılaşmamağı qiymətləndirmə semantikalı sözlərlə (Rotten!; Rubbish!; Nonsense!), emosional-ekspressiv sözlərlə (Are you crazy?; Are you a fool?; Are you joking?), şübhəni bildirən ifadələrlə (Do you really think so? Is it really your point of view?) təəssüfə bildirən ifadələrlə (I am sorry, but I think...; I am afraid, but I think...) söyləmək olur. Bütün bu formalar danışıq dilində konkret qaliblər şəkilində formallaşdırıla bilər. Belə qaliblərin öyrədilməsi nitq praktikasının inkişaf etdirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Ерема А.В. Национальная специфика выражения запрещения и отказа в русском и английском языках//язык и культура-Воронеж, Изд-во ВУ, 1996

2. Ермаков Л.М. Научные исследования в лингвистике. Москва, Наука, 2011

3. Семенов Л.П. Аспекты лингвистической теории монолога. –Москва, Изд-во МГЛУ, 1966

4. Parsons T. Man and boy. London, Harper Collins Publishers, 2002

5. Серафимова М.А. Шаевич А.М. Topical Dialogues. – М., 1978

6. Гловинская М.Я. Семантика глаголов речи с точки зрения речевых актов// Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. –Москва, Русский язык, 1993

7. Гловинская М.Я. Семантика глаголов речи с точки зрения речевых актов// Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. –Москва, Русский язык, 1993

8. Collins Cobuild English Grammar. L. Harper Collins Publishers, 1995

9. Hüseynov İ. Seçilmiş əsərləri. I- II cild. Bakı, "Azərneşr", 1988

Açar sözlər: səciyyə, nitq, təsvir etmək, növ, razı olmamaq, müxtəlif, əlaqə.

Ключевые слова: характеристика, речь, описать, добрый, не согласиться, разное, общение.

Key words: characteristics, speech, to describe, kind, to disagree, different, communication.

РЕЗЮМЕ

В статье описан важная роль лексических и грамматических средств во время отрицания. Отрицательность занимает особое место в общении. Исследователи включают отрицательность и негативность на эту зону. В этот момент высказывающие мнения выставляют друг друга противоположным. Следовательно, неправильно применять одно и то же соглашение об отказе. Разногласие относится к отрицанию различных предметов. Отказ от обсуждения речевого акта попадает в категорию отрицания. Содержание отрицания в содержании выражает несогласие. В этой статье были приведены все сходства и различия во мнениях нескольких лингвистов. Были приведены примеры русских лингвистов Л. М. Ермакова, П. Л. Семяненко, М. А. Серафимова, Т. Парсонса от английских ученых, а также другие источники и произведения искусства в этой статье.

SUMMARY

The article describes the important role of lexical and grammatical means during denial. Negativity takes the special place in dialogue. Researchers include deniality and negativity on this zone. At this moment, opinions expressing each other are opposite. Therefore, it is wrong to apply the same to refuse. Disagreement refers to the denial of various subjects. Denial of

the discussion of a speech act falls into the category of denial. The content of the negative in the content expresses disagreement. It was given all about similarity and difference opinions of several linguists in this article. Examples from Russian linguists L. M. Ermakov, P. L. Semyanenko, M. A. Serafimova , T. Parsons from English scientists, as well as other sources and works of art were given in this article.